

بررسی مفهوم دقت با هدف کاهش خطا در مقابله متون حدیثی

مرتضی عربی^۱

چکیده

مقابله متون به معنای مقایسه حرف به حرف یک متن با نسخه رونوشت آن برای کشف اشتباهات احتمالی در فرایند نسخه‌برداری است. برای مقابله، کارکردها و فواید دیگری نیز مطرح است. فرایند مقابله، سنگ بنای مراحل دیگر متن‌پژوهی حدیثی است؛ چراکه همه مراحل پسین بر روی متن تأییدشده در این مرحله استوار می‌شود و صحت و سقم اطلاعات و تفاسیر ارائه‌شده، وابسته به میزان صحت خروجی مقابله است. اگر متن مورد استفاده، مغایر با متن اصلی باشد، تمام نتایجی که از آن گرفته می‌شود مغایر با مراد متن اصلی و حتی آسیب‌زننده خواهد بود. از سوی دیگر، می‌توان گفت اساس و ستون یک مقابله صحیح و بدون اشتباه، «دقت» در هنگام مقابله متون است. در این نگاشته سعی شده تا پس از تعریف مقابله به بررسی مفهوم «دقت»، انواع «دقت» و عوامل مخل «دقت» در مقابله پرداخته شود و در ادامه، راه‌هایی برای افزایش این مهارت در مقابله صحیح متون حدیثی معرفی گردد.

واژگان کلیدی

نمونه‌خوانی، دقت پایدار، توجه منتخب، نسخ خطی، متن‌پژوهی حدیث

بررسی مفهوم دقت با هدف کاهش خطا در مقابله متون حدیثی

۱. طلبه سطوح عالی حوزه علمیه قم، پژوهشگر مؤسسه میراث کتاب و سنت.

پیش‌گفتار

دَقّت در لغت به معنای توجّه بسیار به جزئیات و رعایت نکات ظریف و کوچک است. این واژه از ریشه «دَق» گرفته شده که به معنای ظرافت و نازکی و باریکی از هر چیز و دشواری می‌باشد.^۲

دَقّت، یک مهارت و فعالیت ذهنی است، نه یک استعداد ذاتی یا یک حالت روحی - روانی. بنابراین، همانند هر مهارت ذهنی دیگری، با تمرین می‌توان آن را تقویت کرد و نیازمند صرف انرژی و شرایط مناسب بدنی و ذهنی است.

دَقّت در هنگام مقابله دو متن حدیثی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چراکه این مرحله به عنوان سنگ بنای پژوهش‌های حدیثی شناخته می‌شود. در واقع، صحت و سقم اطلاعات و تفاسیر ارائه‌شده، وابسته به دَقّت در این فرآیند است. هرگونه بی‌دَقّتی در مقابله می‌تواند به اشتباه در فهم معانی احادیث منجر شود و تبعات جبران‌ناپذیری به همراه داشته باشد. به‌طور خلاصه، دَقّت در مرحله مقابله متون، شرط لازم برای درک صحیح از مقصود و معنی سخن معصوم در تمامی مراحل بعدی می‌باشد.

با این مقدمه، ابتدا به بررسی دَقّت و انواع آن خواهیم پرداخت و سپس راه‌های افزایش این مهارت به عنوان یک عامل کلیدی در مقابله متون، به ویژه در متون حدیثی، بررسی خواهد شد.

الف) تعریف دَقّت

درباره دَقّت تعاریف متعددی در حوزه‌های مختلف مانند روانشناسی، عصب‌شناسی و غیره ارائه شده است. با این حال یکی از مشهورترین و کاربردی‌ترین تعاریف چنین است:

توجّه، تصرف واضح و روشن یکی از چندین موضوع یا رشته افکار ممکن توسط ذهن است که تمرکز و توجّه، جوهره آن است.^۳

۲. فرهنگ ناظم الاطباء، حرف ق.

۳. James W (۱۸۹۰). The Principles of Psychology. Vol. ۱. New York; Henry Holt. pp. ۴۰۴-۴۰۳.

ب) انواع دقت

به طور کلی پنج نوع دقت داریم؛^۴

۱. دقت پایدار

توانایی آشکار کردن نشانه‌هایی که به ندرت در یک بازه زمانی طولانی اتفاق می‌افتند را دقت پایدار می‌گویند. دقت پایدار عملاً یک مارتن مغزی است که مغز باید بدون خطا برای مدت طولانی علایم مشابه زیادی از یک نوع را بررسی کند تا یک تفاوت یا خطای نادر را بیابد. مثال این نوع دقت را می‌توان بررسی همیشگی صفحه رادار یک کشتی یا فرودگاه توسط اپراتور در نظر گرفت. رانندگی در یک مسیر طولانی یا مقابله دو متن مشابه برای یافتن اختلاف‌های احتمالی نادر، مثال‌های دیگری برای این نوع از دقت هستند.

۲. تمرکز

توانایی فعالیت ذهنی در حد بالاتر از معمول در موضوع مشخصی را تمرکز می‌گویند.^۵ این نوع از دقت، مهارتی است که بیش از همه انواع دقت‌ها در زندگی انسان کاربرد دارد. در تمرکز، از همه توان ذهنی خود برای بررسی همه‌جانبه موضوع استفاده می‌کنیم. اگر دقت پایدار را به دودیدن استقامت تشبیه کنیم، تمرکز مانند دودیدن در ماده سرعت است. مثال این نوع دقت را می‌توان دقت در هنگام بازی شطرنج در نظر گرفت که بازیکن با تمام توان مغزی، سعی در بررسی همه حالت‌های ممکن بازی دارد.

۳. توجه منتخب

توانایی راهنمایی انرژی ذهنی در جهت یک فعالیت، هنگامی که اطلاعات دیگری هم‌زمان به ذهن می‌رسد را توجه منتخب می‌گویند. در این مهارت، انسان یاد می‌گیرد که دقت خود را فقط روی موضوع مورد نظر خود نگه دارد. مثال این نوع دقت را می‌توان نادیده گرفتن صداهای محیطی و افکار مزاحم در هنگام مقابله در نظر گرفت.

۴. WU, Wayne. We know what attention is!. Trends in Cognitive Sciences, ۲۰۲۴, ۲۸/۴: ۳۰۴-۳۱۸.

۵. MacKay_Brandt, A. (۲۰۱۱). Focused Attention, In: Kreutzer, J.S., DeLuca, J., Caplan, B. (eds).

۴. توجه تناوبی

در این حالت، فرد توجه خود را به صورت متناوب از یک وظیفه به وظیفه دیگر می‌برد.^۶ توجه تناوبی نسبت به توجه منتخب، هم انرژی بیشتری از مغز مصرف می‌کند و هم سطح پایین‌تری از توجه را ایجاد می‌کند. لذا امکان اشتباه در آن بیشتر از توجه منتخب است. مثال این نوع از دقت را می‌توان شرکت در یک بحث چند نفره یا انجام مقابله دو نفره در نظر گرفت. در مقابله دو نفره، یک نفر متن را می‌خواند و نفر دیگر گوش می‌دهد و با متن خودش مقابله می‌کند. در این حالت توجه ذهن بین شنیدن کلمات (دقت شنیداری) و دیدن کلمات (دقت دیداری) مدام جا به جا می‌شود.

۵. توجه هم‌زمان یا تقسیم‌شده

توانایی پردازش هم‌زمان چندین فعالیت یا متحرک است.^۷ توجه هم‌زمان نیز نسبت به توجه منتخب، انرژی بیشتری از مغز مصرف کرده و سطح پایین‌تری از توجه را ایجاد می‌کند. لذا امکان اشتباه در آن بیش از توجه منتخب است. مثال این نوع از دقت را می‌توان صحبت کردن با موبایل در حین رانندگی یا گوش دادن به مداحی در حین مقابله در نظر گرفت.

ج) دقت‌های مورد نیاز در مقابله

با توجه به تعاریف و کارکرد هر یک از پنج نوع دقت، می‌توان گفت که ما در مقابله متون، نیازمند «دقت پایدار» و «توجه منتخب» هستیم. اما استفاده از «توجه تقسیم شده» و «توجه متناوب» به دلیل مصرف انرژی بیشتر و سطح توجه پایین‌تر نسبت به «توجه منتخب»، باعث خستگی و افزایش خطا می‌شود. همچنین استفاده از «تمرکز» به جای «دقت پایدار» باعث خستگی زود هنگام مغز می‌شود.

۶. Krauzlis RJ, Wang L, Yu G, Katz LN. What is attention?, Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science. ۲۰۲۳ Jan;۱۴(۱):e۱۵۷۰.

۷. Spelke E, Hirst W, Neisser U. Skills of divided attention. Cognition. ۱۹۷۶ Jan ۱;۴(۳):۲۱۵-۳۰.

د) عوامل ایجاد خطا در مقابله

حال با آگاهی از این دو مقدمه که «در مقابله تنها به دقت پایدار و توجه منتخب نیازمندیم» و این که «دقت، یک فعالیت مغزی است»، می‌توان عوامل ایجاد خطا در مقابله را به چهار دسته کلی زیر تقسیم کرد:

- پایین بودن مهارت در دقت پایدار
- پایین بودن سطح توجه منتخب
- خستگی عمومی مغز
- گمراهی با میانبرهای مغز

البته باید این نکته را در نظر داشت که با توجه به حجم گسترده مطالعاتی که در زمینه دقت، نحوه کارکرد و راه‌های افزایش آن در حوزه روان‌شناسی و عصب‌شناسی انجام شده، دسته‌بندی فوق کاملاً اجمالی است و در صورت مطالعه بیشتر، به خصوص در حوزه «دقت پایدار» می‌توان این دسته‌بندی یا موارد ذکر شده در ذیل این بحث را گسترش داد.

۱. پایین بودن مهارت در دقت پایدار

در دقت پایدار، باید علایم مشابهی برای مدت طولانی بررسی شود؛ از این رو کلید یک دقت پایدار موفق، ذخیره کردن انرژی مغز و ثابت نگه داشتن میزان فعالیت مغزی در یک بازه زمانی طولانی است. در ادامه چند نکته مهم برای رسیدن به یک دقت پایدار موفق آمده است:

≠ خاموش کردن چراغ‌های اضافی مغز: منظور از این کار، پرهیز از بررسی و پردازش هرگونه افکار اضافی است. در هنگام مقابله، مغز از مقدار کمی از توان خود برای انجام یک وظیفه ساده استفاده می‌کند و مقدار زیادی از توان مغزی بدون استفاده است، به این دلیل، مغز تمایل پیدا می‌کند که از این توان برای ساماندهی دیگر افکار خود استفاده کند. باید حتماً با استفاده از «توجه منتخب» جلوی فعالیت اضافی مغز را گرفت و آن را در مسیر انجام مقابله، پایدار نگه داشت وگرنه دقت در مقابله کاهش خواهد یافت.

≠ مقایسه تصویر کلمات: در بررسی متون، تنها تصویر دو کلمه مقایسه می‌شود و حتی معنی کلمات نباید در ذهن پردازش شود. زیرا در صورت توجه به معنای جملات، ذهن به سمت رد و تصدیق معنا خواهد رفت و دقت از مسیر مقابله متن خارج می‌شود. در حالت ایده‌آل باید فقط تصویر دو کلمه مانند دو تصویر بی‌معنا و فقط از لحاظ تصویری با یکدیگر مقایسه شود تا مغز بتواند انرژی خود را برای یک شیفت کاری طولانی مقابله‌گری حفظ کند.^۸

≠ استفاده نکردن از تمرکز به جای دقت پایدار: یک اشتباه رایج، استفاده از دقت «تمرکز» به جای «دقت پایدار» است. این اتفاق به دلیل عدم تسلط بر دقت پایدار (مهارت پایین در ثابت نگه داشتن سطح فعالیت مغزی)، روی می‌دهد. در این رویداد، مقابله‌گر، متن را بیشتر از حد لازم (از جنبه‌هایی به جز مقایسه تصویری) بررسی می‌کند و منجر به کمبود انرژی در ادامه مسیر مقابله می‌شود.

۲. پایین بودن سطح توجه منتخب

توجه منتخب این امکان را می‌دهد که دقت در موضوع هدف حفظ شود. حفظ این توجه در تمام طول فرایند مقابله، اهمیت بسیاری دارد. عوامل زیر کمک می‌کند که توجه منتخب، بهتر حفظ شود:

≠ علامت‌گذاری: یک کاغذ کاملاً سفید بردارید و هر بار که توجه شما در طول مقابله پرت شد، یک علامت روی آن بزنید. ثبت تعداد حواس‌پرتی‌ها در یک بازه زمانی مشخص باعث می‌شود که بخواهید با خود رقابت کنید و به مرور، تعداد این حواس‌پرتی‌ها را کاهش دهید.

≠ فرآیندسازی: برای کار خود یک فرآیند مشخص ایجاد کنید. سعی کنید کار بررسی را در یک محل معین و با وسایل خاص شروع کرده و پایان دهید. قبل از شروع مقابله از وجود همه وسایل و شرایط، اطمینان حاصل کنید. یک روال منظم باعث کاهش حواس‌پرتی می‌شود.

۸. جلسه درس «روش مقابله»، استاد محمد مهدی احسانی فر، ۱۴۰۱/۰۴/۰۷.

≠ کاهش عوامل حواس پرتی: عوامل محیطی مانند تلفن همراه که اختلال حواس ایجاد می‌کنند را از خود دور کنید؛ سپس کار خود را شروع کنید.

≠ شفاف‌سازی ذهنی: پیش از شروع وظیفه خود، دلایل اهمیت آن را برای خود یادآوری کنید و سپس به کار بپردازید. مهم‌ترین کار دنیا برای شما در حال حاضر، مقابله این متن است؛ در غیر این صورت آن را رها کرده و به کار مهم‌تری بپردازید.

≠ یادداشت‌برداری: موارد غیر مرتبط با کار خود را که در طول فرایند مقابله به ذهنتان رسید یادداشت کنید تا بتوانید آنها را از ذهن خارج کنید. این موارد در هنگام کار نباید بخشی از ذهن شما را اشغال کند.

≠ ماهر شدن: از هر چیز اضافه در محیط کار که انرژی ذهنی شما را مصرف می‌کند پرهیز کنید. اگر کاری هست که نمی‌توان از آن چشم پوشید، حتماً در آن خبره شوید تا انرژی ذهنی را مصرف نکند. مثلاً در محیط کار، تایپ کردن، امری ضروری است؛ اما عدم تسلط بر آن می‌تواند دغدغه ساز باشد. از این رو باید به آن، کاملاً مسلط شوید تا انرژی شما در دغدغه تایپی، هدر نرود.

۳. خستگی عمومی مغز

دقت، یک فعالیت مغزی است و نیاز به انرژی دارد. در ادامه، به بررسی مهم‌ترین عوامل کاهش توان مغز می‌پردازیم:

≠ نبود نور مناسب: نور طبیعی، بهترین گزینه برای ایجاد محیطی شاداب است. کمبود نور می‌تواند باعث خستگی سریع چشم در هنگام مقابله شود.

≠ نبود خواب کافی: خواب کافی یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر عملکرد مغز به‌شمار می‌رود. تحقیقات نشان داده‌اند که خواب ناکافی می‌تواند به کاهش تمرکز، ضعف حافظه و کاهش سرعت پردازش اطلاعات منجر شود. در مقابل، خواب عمیق و مستمر باعث بهبود عملکرد مغز می‌گردد.

≠ کم‌تحرکی: مغز به مقدار زیادی اکسیژن برای فعالیت نیاز دارد. ورزش و تحرک باعث بهبود خون‌رسانی در سرتاسر بدن، از جمله مغز می‌شود. در بازه‌های استراحت بین مقابله‌ها، انجام حرکات کششی و نرمش می‌تواند گردش خون را افزایش دهد.

≠ تغذیه نامناسب: مصرف مواد غذایی غنی از آنتی اکسیدان‌ها مانند توت‌ها، اسیدهای چرب امگا ۳ موجود در ماهی، ویتامین E و مواد معدنی مانند زینک و منیزیم در جلوگیری از خستگی ذهنی نقش مؤثری ایفا می‌کند. سوء تغذیه می‌تواند باعث کاهش سطح دقت و توجه، در بازه طولانی کار مقابله شود.

≠ اضطراب: اضطراب باعث کاهش سطح توجه منتخب می‌شود لذا باید آن را کنترل کرد. تمرینات ذهنی همچون حل پازل‌ها، مراقبه و تمرینات تنفسی به آرامش ذهن کمک می‌کنند. این فعالیت‌ها موجب کاهش استرس و تقویت ارتباطات نورونی (مبادله اطلاعات در اعصاب سرتاسر بدن) می‌شوند که نتیجه آن افزایش دقت و توجه در مقابله متون است.

≠ استراحت نامنظم: در زمان‌های معین بین مقابله‌ها استراحت کنید. این موضوع موجب بازبایی توان ذهنی شما می‌شود و به عنوان پاداشی برای عملکرد شما تا پایان زمان مشخص عمل می‌کند.

≠ نشخوار مغزی: نشخوار مغزی که به تفکر مکرر و تجزیه و تحلیل مداوم افکار و احساسات گفته می‌شود، می‌تواند به خستگی ذهنی و کاهش انرژی ذهنی منجر شود. این فرآیند به منابع شناختی و حافظه فعال فشار می‌آورد و موجب می‌شود که فرد نتواند به‌خوبی بر روی وظایف مورد نظرش توجه کند. در نهایت، نشخوار مغزی می‌تواند احساس استرس و اضطراب را تشدید کند و در طولانی‌مدت به کاهش کارایی ذهنی فرد بیانجامد.

۴. گمراهی با میانبرهای مغزی

دقت از لحاظ فعالیت‌های مغزی عبارت است از «تخصیص عمدی منابع ذهنی برای حصول یک هدف معین». ولی مغز انسان در تخصیص این منابع به شدت خسیس است و این منابع را با ملاحظه مصرف می‌کند؛ زیرا توان مغز محدود است ولی موضوعاتی که می‌توانند توجه و توان ذهنی ما را مصرف کنند بی‌پایان است؛ از این رو، مغز به مدیریت منابع می‌پردازد. در این حالت است که فرایندهایی به نام میانبرزدن یا تصحیح و تکمیل خودکار در مغز انسان به کار می‌افتد. به عنوان مثال، مغز با دیدن ظاهر یک محصول یا فرد در مورد خصوصیات آن قضاوت میکند یا به جای خواندن تک‌تک حروف و نقاط هر حرف، صرفاً شمای کلی کلمه را

می‌بیند و به مفهوم آن منتقل می‌شود. در این حالت، مغز غلط‌های املایی را نمی‌بیند زیرا از شکل کلی کلمه به معنای آن میانبر می‌زند.

در هنگام مقابله باید جلوی میانبرزدن مغز گرفته شود. هرگاه احساس کردید که مغز شما چنین تصمیمی دارد، جلو آن را بگیرید. در ادامه سه نمونه رایج این اتفاق در هنگام مقابله ذکر شده است:

≠ مغز، عادت کرده که به معنای کلمات بیشتر از املای آنها اهمیت بدهد و قسمت املا را تا حدی میانبر بزند. ولی در هنگام مقابله، املا و تصویر کلمات اهمیت اساسی داشته و نباید میانبر زده شوند حتی اگر متن، طولانی و بلند باشد.

≠ در انتهای یک خط، یک جمله یا انتهای یک صفحه که کار به اتمام نزدیک می‌شود، مغز تمایل به میانبرزدن دارد و به همین دلیل، کار را تمام‌شده فرض می‌کند. این مساله، احتمال نادیده‌گرفتن و بروز اشتباه در این قسمت‌های متن را افزایش می‌دهد. مشابه این موضوع در ابتدای کلمات و جملات نیز ممکن است رخ دهد.

≠ در برخی مواضع مانند احادیث و یا اسامی مشهور، حالتی به نام «سبک ذهن» پیش می‌آید. در این حالت، ذهن، بقیه عبارت را که حفظ است، بدون بررسی کامل، تایید کرده و میانبر می‌زند. این مساله باعث می‌شود که احتمال خطای مقابله در این گونه عبارات بیشتر از بقیه متن باشد.^۹

جمع‌بندی

در این مقاله با توجه به محدودیت‌های منابع، سعی شد تا به صورت خلاصه و اجمالی به مفهوم دقت و انواع مورد نیاز آن در فرایند مقابله پرداخته شود. بر این اساس، اقداماتی عملی برای افزایش دقت در مقابله و کاهش خطا پیشنهاد شد. همچنین به زمینه‌های بالقوه گسترش این مطالعه در زمینه دقت در مقابله اشاره شد. مهم‌ترین هدف این پژوهش آن است که تا حد امکان با دسته‌بندی کردن علت‌های وقوع خطا در هنگام مقابله، این خطاها را از یک مجموعه وقایع اتفاقی به یک مجموعه نقاط معین قابل پیش‌بینی و اجتناب‌پذیر تبدیل کند. روشن است که باب تحقیقات بیشتر در زمینه عملکرد دقت در مقابله باز است.

۹. جلسه درس «روش مقابله»، استاد محمد مهدی احسانی‌فر، ۱۴۰۱/۰۴/۲۰.